

KUR'ÂN'DA EDEBÎ BİR ÜSLUP OLARAK TEHEKKÜM VE MÜŞÂKELE – KELÂM AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME –

Hasan Tevfik MARULCU¹

ÖZET

Günümüzde Kur'ân metni basite alınıp edebî sanatlar hakkında yeterli bilgi sahibi olunmadığı veya kötü niyetli oldukları için Kur'ân'a İslâm'a ve Kur'ân'ın ortaya koyduğu 'İlah' anlayışına gölge düşürülmek istenildiği için Allah'ın kendisine isnat ettiği bazı fiiller bağlamından kopararak O'nun tenzihine aykırı görüşler ileri sürebilmektedir. Hâlbuki bağlamından koparılmış ve sünnetin dışında bir anlama, Kur'ân'ın gösterdiği hakikat yolunun aksine, dini sadece yorumlarda arama faaliyetinden öteye geçmeyecektir. Bu sebeple özellikle Kelâmcılar, mucize cinsinden olan âyetlerin, ayrı ayrı olduğu kadar birlikte de incelenmesi gerektiğini ifade etmiş, onları mevzu ve gayesine, konunun tasvîr tarzı ve yapısına, Peygamberin davet usulü, tebliğ biçimi ve münakaşa edilenlerin genel niteliklerine göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamış, anlamın tespitinde, Arapça dilsel kuralların yanı sıra edebî kurallara da riayet edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bağlamla ilgili edebî üsluplardan birisi de tehekküm ve müşâkeledir. Bu sebeple çalışmamızda bir ifadenin siyâk ve sibâkının anlamın tespitinde taşıdığı öneme değinilmesi hedeflenmiştir. Nitekim Kur'ân nazmı, sınırlı alfabe harflerinden meydana gelmiş olmakla beraber basit ibarelerden ibaret değil, sanat ve estetik yapısıyla, söz dizmede usta edebiyatçıları bir benzerini meydana getirmekten aciz bırakan, inkârcılara meydan okuyan mucize bir Kitâb'tır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kur'ân, Tehekküm, Müşâkele, Bağlam.

AS A LITERARY STYLE TAHAKKUM AND MUSHAKHALAH IN QUR'AN - AN ASSESSMENT IN TERMS OF KELÂM –

ABSTRACT

It is unfortunately, nowadays because of Qur'anic text is considered unimportant or there is not enough information about literary arts in Qur'an or

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD, Kelâm Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

because of malicious persons, it is desired to cast a shadow on the Qur'an and on the Qur'an's understanding of 'God' put forth by Islam. For this, some expressions is taken away from the context and used for misconstruction, misinterpretation and misreading. In fact understanding of Qur'an based on distorted meanings and apart from Sunna is nothing less than an effort of simplification comment for Qur'an. Therefore, theologians have emphasized how significant to analyze miraculous verses of Qur'an together as much as interpreting them separately. Furthermore theologians have underlined purpose, description, structure, the way of disclosure conducted by Prophet Muhammad as well as grammatical rules of Arabic language in order to determine the meaning. This paper aimed at explaining importance of pre and post condition to determine meaning due to the fact that one of the literate methodologies is tahakkum/irony and mushakhalah/resemblance. As a matter of fact Qur'an composed of distriected alphabets does not have a simple meaning, which we have witnessed its art, esthetical structure. With this unique form, Qur'an is a miraculous book by rendering helpless of authors claiming to write a book similar to Qur'an and challenge to deniers.

Keywords: *Kalam, Qur'an, Tahakkum, Mushakhalah, Context.*

1. Tehekküm ve Müşâkele

Tehekküm sözlükte su kuyusunun yukarıdan aşağıya çöküp yıkılması, karşı konulması mümkün olmayan sel, şiddetli gazab, tekebbür yani büyüklenererek hafife almak, ayıp ve kusurları beyan etmek, ta'n ve istihzâ anlamlarında kullanılmaktadır.²

Tehekküm, ıstılah olarak ise, tahkîr mânâsında olumlu ifade kullanma üslûbudur. Bu bağlamda Beyân sanatlarından tehekküm diğer ifadeyle temlîh, müjdeleme yerine korkutma, övme yerine yerme, vaad yerine tehdit etme gibi kullanılan ifadenin anlamca zıttının kastedilmesi suretiyle gerçekleştirilen istiâre türüdür.³ Tehekkümde, ta'rîz/dokundurma türü istiâre vardır. Ancak tehekküm ciddiyet ve tehdit içermesi bakımından ta'rîzden daha ağır, hicivden daha özel bir konumdur.⁴ Tehekküm olumlu görünümlü istihzâ, hezl ise

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut ts., c.12, s.617; Ezherî, Ebû Mansûr, *Tehzîbü'l-Lügâ*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr - Abdülhalîm en-Neccâr, Kahire ts., c.6, s.22; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiril-Kâmûs*, Kuveyt 2001, c.34, s.111; İbn Fâris, Mu'cemu *Mekâyisi'l-Lügâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kâhire 1972, c.6, s.59.

³ Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, *Külliyât*, thk. Muhammed Mısırî, Adnan Derviş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, s.101; Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefî, *Mevsûatu Keşşafî Istilahatî'l-Fünun ve'l-Ulûm*, ed. Refik el-Acem; thk. Ali Dahruc, Corc Zeynati, Abdullah Hâlidî, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1996, I/159.

⁴ İbn Ebi'l-İsba el-Mısırî, *Tahrîrû't-Tahbir fî Smaati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyâni İ'cazi'l-Kur'ân*, el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, Kahire 1383; c.1, s.127; 552; Kefevî, *Külliyât*, s.303; İbn Hicce, Ebû'l-Mehâsin Takîyyüddin, *Hizanetü'l-Edeb ve Gayetü'l-Ereb*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2004, c.1, s.128, 262.

latife görünümlü ciddiyet ifadesi olduğu için her ikisi de istiâre türüdür.⁵ İstiâre bir benzetme/teşbih türü olduğu için benzeme yönü tespit edilmelidir. Sözelimi benzeyen ve benzetilen mantık bakımından uygunsuz tahkîkî, aksi durumda tahayyülî olur. Birbirine zıt unsurların karşılaştırılması yoluyla kurulmuş ve olumlu bir görünümde iken kastedilen aksi ise tehekkümî olur. Dolayısıyla istiâre-i tehekkümüye kelimeyi alay için zıt anlamında kullanmadır.⁶ Sözelimi akılsızca iş yapan bir kişiye ‘akıllım...!’ denilmesi,⁷ kaderi inkar eden için ‘Kaderiyye/kaderci’ isminin kullanılması tehekküm örnekleridir. Yine şâirin “أتاني ففَرَّيْتَهُ جَفَاءً وَأَعْطَيْتُهُ حَرَمَانًا” “bana geldiğinde ona cefa ikram edip mahrumiyet sundum” ifadesi tehekkümdür.⁸

Çoğu zaman tehekküm, müşâkele/mukâbele üslubu ile birbirine mezc olur.⁹ Bedî’ sanatlarından olan müşâkele, sözcüklerin art arda gelecek şekilde iki farklı anlamı ile kullanılması, birinin söylediği bir sözü bir başkasının değişik anlama gelmek üzere tekrarlamasıdır.¹⁰ Bu sebeple Kazvîni müşâkeleyi “*Sohbet esnasında açıkça geçen (tahkîkî) veya lafzî olmadığı halde anlaşılana (takdîrî) bir şeyi gayrin lafzıyla zikretme*” olarak tanımlamıştır.¹¹

Müşâkele örneklerinin çoğu mürsel mecâz,¹² bir kısmı da istiâre kabilinden mecâz kabul edilmiştir. Bu bağlamda ilk ifadenin anlamı gerçek ise ikincisinin mânâsı mecâzî veya aksi yani birincisi mecâzî ise ikincisi gerçek anlamda olacaktır.¹³ Dolayısıyla müşâkele, karşıdakinin kullandığı ifade veya yaptığı bir fiile karşı, aynı ifade ve türdeki kalıpla mânâ bakımından tamamen farklı, hatta zıt muhtevaya sahip olmakla birlikte yeniden kullanmak suretiyle bir cevap verme üslubudur.¹⁴ Bu üslup, şekilsel benzerlik ifade ettiği halde anlamsal zıtlık için müfâale kalıbından “*mukâbele*” veya “*müşâkele*” ismiyle adlandırılmıştır.¹⁵ Nitekim mukâbelede de yüz yüze olmak anlamında bir karşı

⁵ İbn Hicce, *Hizânetü'l-Edeb*, c.1, s.128.

⁶ Tehânevî, *Keşşâf*, c.1, s.159.

⁷ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed, *es-Sahîbî: fî Fıkhi'l-Luga ve Sünenü'l-Arabi fî Kelâmihâ*, thk. Mustafa Şuveynî, el-Mektebetü'l-Lugavîyyetü'l-Alemîyye, Beyrut 1963, s.196.

⁸ İbn Fâris, *Sahîbî*, s.196.

⁹ Kefevî, *Küllîyyât*, s.140.

¹⁰ İbn Hicce, *Hizânetü'l-Edeb*, c.2, s.252; Tahirülmevlî, Olgun Tahir, *Edebiyat Lügati*, nşr.haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Âsâr-ı İlmîyye, İstanbul 1936, s.91, 92.

¹¹ “المشاكله وهي ذكر الشيء بلفظ غيره لوقوعه في صحبته تحقيقاً أو تقديرًا” (bkz. Kazvîni, Ebû'l-Meali Celaleddin el-Hatîb, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belağa: el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1998, s.327).

¹² Mürsel mecâz, kelimenin asıl mânâsıyla mecâzî mânâsı arasında benzerlik bulunmasından başka bir alâka bulunan ad aktarmasıdır (Ali Cârîm, Mustafa Emin, *el-Belagattü'l-Vazîha: el-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedî'*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1964, s.137).

¹³ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'ân ani'l-Metâin*, Dâru'n-Nahdati'l-Hadise, Beyrut 2005, s.211.

¹⁴ Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Meârif, Mısır 1997, s.271; İbn Fâris bunu “الجزء على الفعل بمثل لفظه” İşlenen fiilin karşılığını aynı lafzî kullanarak vermek” olarak belirtmiştir (İbn Fâris, *Sahîbî*, s.175).

¹⁵ Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Kitâbü's-Sinaateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r*, thk. M. Becâvî ve M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Mektebetü'l-Unsuriyye, Beyrut 1419, s.337.

ve zıt duruş anlamı vardır. Müşâkele belîğ kelâmda başvuru bir üslûb olup Kur'an-ı Kerim'de de müteaddit defalar kullanılmıştır. Tehekkümsüz müşâkele olabileceği gibi tehekkümle birlikte bu üslûp Râzî'nin açıklamasına göre, "تحيتك الضرب وعتابك السيف" "*selâmin (adeta) vurmak; azarlaman ise kılıç*" kabilinden üst düzey bir tehdit üslubudur.¹⁶

Tehekkümsüz müşâkele: fidan dikmekte olan kimseye cömertliği öğütlemeye kastı ile "اغرس كما يغرس فلان" "*Sen de falanca gibi de fidan diksene!*" ifadesi gibidir. Yine "*Kendi bazen gelir amma, sözü gelmez kaleme*" ifadesinde geçen 'gelmek' sözcüklerinde müşâkele vardır. İkincisinde, 'sözleri kaleme ifade edilemez nitelikte' demektir.¹⁷ Yine Hz. İsa (ﷺ)'ın "*Sen benim nefsimde (içimde) olanı bilirsin, ben ise Senin nefsinde (zâtında) olanı bilmem!*"¹⁸ Âyetinde Allah'a 'nefs' sözcüğünün isnâdı bu kısımdandır.¹⁹

Tehekkümlü müşâkele ise sözgelimi "*Sen gül! Benim de sana güleceğim günler yakın*" ifadesi gibidir. Zira 'gül' ve 'güleceğim' ifadelerinde şekilsel benzerlik anlamsal zıtlık vardır. Yine Şâir Amr b. Külsüm'ün:

ألا لا يجهلن أحدٌ علينا ... فنجهل فوق جهل الجاهلينا

"Dikkat edin! Hiç kimse bir cahillik yapmaya kalkışmasın bize

Yoksa onlara bir câhillik yaparız ki câhillerin câhilliğinin fevkinde"

İfadesinde ikinci beyitte geçen "*...cahillik yaparız*" ifadesi birinciden farklı olarak hadlerini bildirme anlamındadır.²⁰

Kur'ân'da tehekküm ve müşâkele örneklerini anlamak için öncelikle vechü'ş-şebih/benzetme yönü veya alâka tespit edilmelidir. Bunun için de ilgili üslûpların kendilerine yöneltildiği kişi veya grupların sahip oldukları bir takım genel nitelikler bilinmeli, sadece kelime değil bağlam üzerinde düşünülmelidir. Sözgelimi münafık ve müşrikler için kullanılan tehekküm ve mukâbeleye bir örnek verecek olursak; münafıklar, aslında inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe imân ettik diyen²¹ imânla küfür arasında gidip gelen²² çift şahsiyetli, dış görünüşlerinin aksine savaştan endişe duyan,²³ gösterişe önem veren, maddî menfaat için namaz kılan, gerçekte ise ibadette isteksiz²⁴ ikilem içindeki insan tipleridir. Onlar müminlerle karşılaştıklarında inandıklarını ve onlardan olduklarını belirtmelerine rağmen, taraftarlarıyla baş

¹⁶ Râzî, Fahreddin, Ebû Abdullah, *Mefâtihu'l-Ğayb/et-Tefsiru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, c.9, s.34.

¹⁷ Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, s.91, 92.

¹⁸ Mâide: 5/116.

¹⁹ Kazvîni, *İzâh*, s.327.

²⁰ İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, c.2, s.252.

²¹ Bakara: 2/8.

²² Nisâ: 4/137, 143; krş. Tevbe: 9/44-45.

²³ Tevbe: 9/56-57; Muhammed 47/20-21; el-Haşr 59/11-13; el-Münâfikün 63/4.

²⁴ Nisâ: 4/142.

başta kaldıklarında müminlerle alay ettikleri için Müslümanmış gibi davrandıklarını itiraf eden kişilerdir.²⁵

Bu durumda inanmadıkları halde inanmış gibi görünen münafıklara, inanmışlar için kullanılan olumlu hitap tarzı “*müjdele*” ifadesiyle “*Münafıklara müjdele ki onlara pek acıklı bir azab vardır*”²⁶ âyetinde onların tavırlarına karşı hem bir mukâbele/müşâkele hem de ince bir tehekküm söz konusudur.²⁷ Zira ‘*Elim bir azabı haber ver*’ denilmemiş ‘*müjdele*’ ifadesinin kullanılmasıyla tehekküm ile mukâbele edilmiştir. Nitekim inananların nimetlerle müjdelemesi gibi, inanmadıkları halde inanmış gibi görünen münafıklara en uygun iğneleyici hitap, onların azapla müjdelenmesidir.²⁸

Yine münâfıklar hakkında Allah’a îmânı terk ettiler anlamında “*Onlar Allâh’ı unuttular, O da onları unuttu*”²⁹ yani ‘onlara lütfunu terk etti’ buyurulmuştur. Ayrıca inanmayanlar hakkında “*Allah, sana âyetlerimiz geldi de sen onları unuttun, işte bugün de sen öylece unutuluyorsun der*”³⁰ ifadeleri, ilgili üslupla alakalıdır. Nitekim bu ifadeleri de tehekküm ve müşâkele yoluyla ‘terk etmek’ mânâsı dışında anlamak mümkün değildir.³¹ Zira münafıklara nispet edilen “*unutmak*” gerçek anlamda ele almırsa, onlar bu unutmaktan dolayı bir kınama ve tenkîde müstahak olmazlar. Çünkü unutmak, insanın irade gücü dâhilinde değildir. Unutmanın gerçek anlamda Allah’a isnadı da imkânsızdır. Zira unutmak ilmin zıttı olup Allah’ın münezzeh olduğu niteliklerdendir.³² Dolayısıyla âyetin anlamı; “*Onlar, îmânı ve ilâhî emirleri terk ederek, görmezden gelerek Allah’ı âdeti unutulana yerine koydular. Allah da onları, mükâfaat ve rahmetinden mahrum bırakmakla cezalandırdı*” şeklindedir.³³

Burada unutmanın, hatırlanmama kinaye yapılması, son derece güzel bir üslûptur. Nitekim bir şeyi unutan, onu hatırlayamaz. Böylece, unutmama ‘melzûm’, hatırlanmama ‘lâzım’dan kinâye kılınmış, kusurlarındaki olumsuzluk daha vurgulu bir biçimde ifade edilmiş, bu vurgu “*Şüphesiz ki münafıklar, fâsıkların ta kendileridir...*”³⁴ ifadesiyle hitama erdirilmiştir.³⁵ Nitekim başka bir âyette de “*Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkmışlardır*”³⁶ buyurulmuştur. Allah’ı unutanlar, aslında kendilerini, fitratlarını dolayısıyla

²⁵ Bakara: 2/14.

²⁶ Nisâ: 4/138.

²⁷ Râzî, Mefâtih, c.7, s.57.

²⁸ Râzî, Mefâtih, c.26, s.116.

²⁹ Tevbe: 9/67.

³⁰ Taha: 20/126.

³¹ Râzî, Mefâtih, c.7, s.126.

³² Meryem: 19/64, Tâhâ: 20/52, 53.

³³ Râzî, Mefâtih, c.16, s.101.

³⁴ Tevbe: 9/67.

³⁵ Râzî, Mefâtih, c.16, s.101.

³⁶ Haşr: 59/19.

da vicdan ve insanlıklarını unutmuş/terk etmiş tipler doğuracaktır. Bu sebeple de O'nun yardımının dışına çıkmış olacaklardır. Mâturîdî'ye göre hızlân yani muhâfaza ve rahmet-i İlâhiyeden mahrum olmanın aslı da budur. Nitekim nisyan/unutma ile kastedilen 'göz ardı etmek' insanın irâdesi dâhilindedir. Dolayısıyla rahmetten mahrumiyetin sebebi insanın kendisidir.³⁷ İnsanın kendi varlığını hissetmesi fitrî olduğu için, bu bilinçten, bilincin hukukundan ve onun Allah'a bakan yönünden gaflete düşmek fitratı unutmak anlamına gelmektedir. Bu sebeple onlar "...kendilerini unutturduğu" tabiri ile ifade edilmiştir.³⁸

Müşriklere, tehekküm üslubuyla: "De ki: sizden zararları giderebilecek, Allah'ın dışında, ilâh olduğunu iddia ettiklerinizi **çağırınız**"³⁹ buyurulmasında da tehekküm vardır. Nitekim taptıklarının hiçbir güce sahip olmadığı halde⁴⁰ "yardıma çağırın" denilmesinde ince bir tehekküm söz konusudur.

Yine "فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ" "Onlara **cehennem yolunu gösterin**"⁴¹ ifadesinde, 'Sırat-ı mustakîm' mukâbilinde) 'Sırat-ı cahîm'in; doğru yolu göstermek/hidâyet mukâbilinde sürüp götürme anlamının kastında ince bir tehekküm söz konusudur. Nitekim İbn Abbas burada hidâyetin 'إِلَى' ilâ harf-i ceri ile kullanıldığı için "yol göstermek" anlamında olduğunu ifade etmiştir.⁴² Hidâyet ise aslında birisine yol gösterip, kılavuzluk edildiğinde kullanılan olumlu mânâya sahip bir kelimedir. Burada ise 'hidâyet' ile tehekküm yoluyla mecâzî olarak "Onları sürüp götürün" anlamı kastedilmiştir.⁴³

Tehekküm ve müşâkele için diğer bir örnek sözgelimi Sebe halkı ile ilgili "... işte biz onlara, böyle nankörlük ettikleri için **karşılık verdik**. Biz, nankör olanlardan başkasını **cezalandırmayız**"⁴⁴ Buyurulmasıdır. İlgili âyetin "ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَافِرِينَ" cümlesine dikkat edilecek olursa karşılık verme anlamına gelen "cezâ" ifadesi iki farklı kalıpta tekrarlanmıştır. Bunlardan birincisi "cezâ" ikincisi ise müfâale kalıbında "mücâzât"tır. 'Mücâzât' kelimesi, nîmet yani suça verilen ceza için kullanılır. Bunu, "mücâzât" kelimesinin, 'karşılıklı' anlamını katan "müfâale" babından anlamak da mümkündür. Hâlbuki nimetler hakkında bu mastar kullanılamaz. Çünkü Allah, nimetleri doğrudan verendir. Bu durumda birinci 'cezâ'da

³⁷ Mâturîdî, Ebû Mansur, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, thk Mecdi Baslum, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c.9, s.599, 600.

³⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 2000, c.7, s.519.

³⁹ İsrâ: 17/56.

⁴⁰ İsrâ: 17/56.

⁴¹ Sâffât: 37/23.

⁴² Râzî, *Mefâtih*, c.26, s.116.

⁴³ Râzî, *Mefâtih*, c.26, s.116.

⁴⁴ Sebe: 34/16-17.

tehekküm yoluyla mecâzi anlam kastedilmiş, ‘mücâzât’ ile de gerçek anlamı beyan edilmiştir.⁴⁵

Yine Hıristiyanlar vaftizden sonra “İşte şu anda bu, Hıristiyan oldu” derlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, “*Onların boyasını değil, Allah'ın boyasını isteyiniz*” buyurmuş ‘Allah'ın boyası’ ifadesiyle gerçek temizleyici olanın îmân olduğu ifade edilmiştir. Allah'ın boyası “*Sıbgâ*” ile îmânın kastedilmesi ‘müşâkele’ yoluyla.⁴⁶

a. İstihzâ

İstihzâ, Kur'an'da müşâkele yoluyla Allah'a nisbet edildiği için mecâzî anlamda olan fiillerden birisidir. İstihzâ, sözlükte, bir kimseyi hafife alarak eğlenmektir.⁴⁷ Sözelimi “(Münafıklar) “*Biz ancak istihzâ etmekteyiz*” (dediler). *Hâlbuki Allah da onlarla istihzâ ediyor*”⁴⁸ âyetinde müşâkele vardır. Nitekim âyetlerin çoğunda istihzâ konusu, gerek Hz Peygamber'in⁴⁹ gerekse önceki peygamberlerin tebliğ görevlerini başarısız kılmak üzere inkârcıların başvurduğu psikolojik bir yöntem olarak zikredilmekte⁵⁰ eski toplumlardan bazılarının bu alayları sebebiyle başlarına çeşitli felâketlerin geldiği bildirilmektedir.⁵¹ İstihzânın hilmin zıttı ve cahilane bir tavır olması gerekçesiyle gerçek anlamda Allah'a isnadı muhaldir.⁵² Nitekim Hz. Mûsâ (ﷺ) “*Bizi alaya mı alıyorsun?*” diyenlere karşı, “*Câhillere gibi olmaktan Allah'a sığınırım*”⁵³ cevabını vermiştir.⁵⁴

İlgili âyetler düşünüldüğünde ifadede müşâkele olduğu görülecektir. Küffar ve münafıkların din ile istihzâsı gerçek anlamda olduğuna göre onların bu tavırlarına yönelik zikredilen istihzânın mecâz olduğu ortaya çıkar. Bu mânâ ile Allah'a isnat edilen istihzâ, alaycıların yaptıklarıyla başkalarını değil bizzat kendilerinin gülünç ve aşağılık durumlara düşmelerinin sebebi oldukları, onlara belli bir süre tanındıktan sonra günahlarına denk biçimde cezalandırılması ile sonuçlanacaktır. Yani Allah'ın istihzâsı, onların istihzâlarına vereceği cezadır. Zira bir şeyi, sonucuyla isimlendirmek mecazdır.⁵⁵ Nitekim Mutaffifin sûresinde inkârcıların müminlerin âhiretteki âkıbetleri karşılaştırılırken vaktiyle dünyada müminleri küçük düşürmek üzere onlarla alay eden inkârcıların gülüşlerine mukabil âhirette gülme sırasının

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c.25, s.218.

⁴⁶ Kazvîni, *İzâh*, s. 328.

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, s.1, s.183.

⁴⁸ Bakara: 2/14-15 ayrıca bkz. Tevbe: 9/79.

⁴⁹ Bakara: 2/212; Mâide: 5/57-58; Sâffât: 37/12-14.

⁵⁰ En'âm: 6/10; Hicr: 15/11; Yâsîn: 36/30.

⁵¹ Hüd 11/8; Nahl 16/34; Zümer: 39/48.

⁵² Râzî, *Mefâtih*, c.1, s.129; c.2, s.63.

⁵³ Bakara: 2/67.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtih*, c.1, s.129.

⁵⁵ “أي: يجازيهم جزاء العزوة” bkz. Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., s.841.

müminlere geleceği belirtilmektedir.⁵⁶ Nitekim İbn Abbas'ın ifade ettiği üzere istihzâ “*O günah işleyenler iman edenlere gülerlerdi. Müminler onların yanından geçerken, kaş-göz hareketleri yaparlardı. Ailelerine döndüklerindeyse, neşeli dönerlerdi. Müminleri gördüklerinde: “Bunlar muhakkak ki sapıktırlar” derlerdi. Hâlbuki onlar, müminlere gözcü olarak yollanmamışlardı. İşte bugün de, imân edenler kâfirlere gülüyor*”⁵⁷ ayetlerinde bahsettiği durumdur.⁵⁸

Ayrıca Kelâmcılar, Allah'a isnad edilen istihzâ gibi ifadelerin geçtiği cümleleri yapıları bakımından da incelemiş sözgelimi “*اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ*” ifadesinin ondan önceki söze atfedilmeyip, müstakil bir cümle olarak getirildiği üzerinde durmuşlardır. Nitekim Râzî'nin açıkladığı üzere bu ifade, edebî bakımdan gücün zirvesinde olmayı ifade eden Kur'ânî ibarelerdendir. Zira ‘ma'tûf’ değil bir ‘müste'nef’ cümle olarak gelmiştir. Dolayısıyla bu yapıdan Allah'ın istihzâ ve mekri (tuzaklarının boşa çıkarılıp cezalandırılmaları) yanında onların alay ve pusularının bir hiç mesabesinde olduğunu anlaşılmaktadır. Ayrıca ilgili bu yapı Cenâb-ı Hakk'ın, müminleri münafıklara cevap vermeye muhtaç bırakmadan intikamlarını almayı üzerine aldığını da göstermektedir.⁵⁹ Ayrıca ilgili âyette ‘*يَسْتَهْزِئُ*’ denilmeyip fiil kipiyle ‘*يَسْتَهْزِئُ*’ şeklinde ifadesi devamlılık bildirdiği için günümüze de şamildir.⁶⁰

b. Mekr ve Keyd

Mekr, ‘düşman aleyhinde, ummadığı bir şekilde plan yapmak, yanıltmak’⁶¹; Keyd ise ‘*tuzak ve pusu kurma*’⁶² “*hile ve tuzak kurmaya yönelerek, insanın fark edemeyeceği ve kendisini ona karşı savunamayacağı bir duruma düşürmektir.*”⁶³ Bu bağlamda mekr ve keydin Allah'a nispet edildiği âyetler gerçek anlamda değil, müşâkele yoluyla mecâzidir.⁶⁴ Yani önce dine ve Müslümanlara karşı kâfirlerin mekri zikredilmiş, akabinde Allah'ın mekri zikredilerek, onların mekrlerinin boşa çıkarıldığı ve cezalandırılacakları ifade edilmiştir. Sözgelimi müşriklerin Peygamberimizi öldürmek, İslâm'ı bitirmek için tuzak kurduklarını ifade eden “*Onlar mekr ediyorlardı, Allah da mekr ediyordu. Allah hayru'l-mâkirindir*”⁶⁵ âyeti, “Onlar

⁵⁶ Mutaffifin: 83/29-36.

⁵⁷ Mutaffifin: 83/29-34.

⁵⁸ Râzî, *Mefâtih*, c.2, s.64; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.841.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtih*, c.2, s.64; Teftazânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer, *Muhtesaru'l-Meânî*, (Kazvîni'nin Telhisü'l-Miftah üzerine yazdığı el-Mutavvel isimli şerhini ihtisar ederek yaptığı çalışmasıdır) Dâru'l-Fikr 1411, s.146, 147.

⁶⁰ Teftazânî, *Muhtesaru'l-Meânî*, s.96.

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.5, s.183.

⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.3, s.383.

⁶³ Râzî, *Mefâtih*, c.18, s.145.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtih*, c.18, s.145.

⁶⁵ Enfâl: 8/30.

plan kurarken, Allah da planlarını bozuyordu. Allah plan yapanların en iyisidir” Anlamındadır.

Yine “*Onlar mekr ettiler biz de onlar farkına varmadan mekr ettik. İşte bak, O mekrlerinin akıbeti ne oldu! Onları da, kavimlerini de toptan helak ettik*”⁶⁶ âyetlerinde Allah’a isnat edilen mekrin, düşman tuzaklarının boşa çıkarılıp cezalandırılmaları olduğu ifade edilmiştir.

Yine “*Allah'ın mekrinden (kurtulacaklarına) emin mi oldular? Ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın mekrinden emin olmaz.*”⁶⁷ âyetinde Allah’ın mekrinden maksadın cezalandırma olduğu anlaşılmaktadır.

Keyd ile ilgili olarak da “*İşte biz Yusuf’a kardeşini alıkoymasını için böyle bir keyd öğrettik*”⁶⁸ âyetinde çare; “*Onlara mühlet veririm, ama vakti gelince keydim pek kesin ve şiddetlidir*”⁶⁹ âyetinde ceza; “*Onlar keyd ediyorlar, ben de keyd ediyorum*”⁷⁰ âyetlerinde ise tuzaklarının boşa çıkarılması ve ceza anlamında Allah’a nispet edilmiştir.

Dolayısıyla;

a. Bu gibi sözlükte olumsuz anlam içeren lafızların Allah’a isnâdı, başlangıçtaki anlamları itibarıyla değil, sonuçları açısından mecâzîdir. Bu sözcüklerin isnadla anlamları değişmiş olduğu için ifade ettikleri mana bağlamdan tespit edilebilir.⁷¹ Bu açıdan Allah’a isnat edilen istihzâ, mekr, keyd ve nisyanın aslında onların alaylarına ve tavırlarına karşılık bir ceza olduğu net olarak anlaşılmaktadır. Cezânın bunlarla adlandırılması bir şeyin cüz’üne o şeyin tamamının adının verilmesi kabilinden yaygın kullanılan mecâz türlerindedir. Sözelimi “*Bir kötülüğün cezası, onun dengi olan bir kötülüktür*”⁷² Âyetinde, suça karşı ceza kötülük değil adalet olduğuna göre ikinci ‘kötülük’ mecâz anlamında başlangıçtaki suça mukabil zikredilmiştir. Ayrıca mânâ bakımından doğru olan bir şeyi lâfzî muvafakata hamletmek kadar, mânâ bakımından doğru olmayan bir şeyin, lâfzî muvafakata hamledilerek mecâza hamledilmesi de edebî üsluplardandır. Bu sebeple Allah’a gerçek anlamda alay etme, tuzak kurma, unutma gibi olumsuz niteliklerin isnadı kesinlikle câiz olmadığı gibi bu yaklaşım, ilgili ifadelerin

⁶⁶ Neml: 27/50-51.

⁶⁷ A`râf: 7/99

⁶⁸ Yûsuf: 12/76.

⁶⁹ A`râf, 7/183.

⁷⁰ Târik: 86/15-16.

⁷¹ Râzî, *Mefâtih*, c.18, s.145.

⁷² Şûra: 42/40.

edebî bağlamlarından koparılması olacaktır.⁷³ Nitekim “*Tüm varlıkların Rabb’i olan Allah her türlü noksanlıktan münezzehtir.*”⁷⁴

b. Din düşmanlarının Kur’ân, Hz. Peygamber ve müminlerle alay ve tuzakları kendilerine dönecektir. Bu durumda onlar aslında başkalarını değil bizzat kendilerini hor ve hakir düşürmekte; karşılığında Allah’ı aldıkları için alay, tuzak ve hilelerini aslında kendilerine kurmaktadırlar. Onların bu eylemleri Allah’ın koruması ile ne dine ne de Müminlere zarar verir. İşte sanki bu sebeple adeta Allah, onlarla alay etmiş olmaktadır.⁷⁵

c. Kâfir ve münâfıkların hor ve hakir duruma düşmelerinin sebebi, onların istihzâ, hile ve tuzaklarıdır. Bu eylemlerinin neticesi olacak olan azab ve küçük düşme, neticeyi meydana getiren sebepleriyle ifade edilmiş, istihzâ, mekr, keyd ve nisyandan bahsedilmiştir. Bu durumda da ikinci istihzâ, ikinci mekr... ifadeleri kendilerinin sebep olduğu yaptıklarına karşı bir ceza olarak onların aşağılanmasından ibarettir.⁷⁶

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sözcüklerin, söz gruplarının veya cümlelerin bir araya gelerek yeni bir anlam çerçevesi oluşturdukları inkâr edilemez bir gerçektir. Sözelimi dilimizde kalp kelimesi tek başına bir organı ifade ederken, “Kalpsizin tekiymiş” ifadesi vicdansız anlamındadır.

Özellikle de konu üstün edebî nükteler içeren Kur’ân nazmı olunca, doğru ve sağlıklı bir anlamın gerçekleşmesi için olumsuz ön yargılardan sıyrılarak kelimelerin anlamları kadar, onların hangi bağlam ve isnatla kullanıldığı iyi tespit edilmeli, mecâz ve istiârenin anlaşılması durumunda alâka ve vechü’ş-şebih belirlenmeli, elde edilen mana Kur’ân’ın bütünlüğüne göre değerlendirilmelidir. Ayrıca anlamada ölçü yalnızca akıl ve dil bilgisi olmamalı ilgili âyeti Hz. Peygamber (ﷺ) ve Sahabe’nin nasıl anlayıp tefsir ettikleri belirlenmelidir.

Bazı ateist ve deist grupların isnat, bağlam, edebî nükte ve ifadeleri görmezden gelerek, hatta Arapça bile bilmeden ilgili kelimeleri kötü niyetli yaklaşımlarına malzeme yapmalarına gelince, onların aleyhine en güzel cevaplar yine bizzat Kur’ân’da, gelmiş geçmiş inkârcılara karşı verilen cevapların içinde geçmektedir. Nitekim yukarıda da açıkladığımız üzere Kur’ân’a alay etmek kastıyla yaklaşan bir kişi, aslında cehalet, önyargı, kibir

⁷³ Râzî, *Mefâtih*, c.5, s.166; Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Basrî, *el-İntisar li’l-Kur’ân (Orijinal Kitap Adı: el-İntisâr li-Sıhhati Nakli’l-Kur’ân ve’r-Red Alâ Men Nehalehu’l-Fesâd bi Ziyâde ev Noksân)*, thk. Muhammed İsam Kudat, Dâru’l-Feth, Beyrut 2001, c.2, s.592, 593.

⁷⁴ Neml: 27/8.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtih*, c.2, s.64.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtih*, c.2, s.64.

ve kendini beğenmişliği ile bizzat kendini küçük düşürmüş ve alay edilecek hor ve hakir bir konuma düşmüş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ali Cârîm, Mustafa Emin, *el-Belagatü'l-Vazıha : el-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedi'*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1964.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Kitâbü's-Sinaateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r*, thk. M. Becâvî ve M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Mektebetü'l-Unsuriyye, Beyrut 1419.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Meârif, Mısır 1997.
- Bakılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Basrî, *el-İntisar li'l-Kur'ân* (Orijinal Kitap Adı: *el-İntisâr li-Sihhati Nakli'l-Kur'ân ve'r-Red Alâ Men Nehalehu'l-Fesâd bi Ziyâde ev Noksân*), thk. Muhammed İsam Kudat, Dâru'l-Feth, Beyrut 2001.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 2000.
- Ezherî, Ebû Mansûr, *Tehzîbü'l-Lüğâ*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr - Abdülhalîm en-Neccâr, Kahire ts..
- İbn Ebi'l-İsba el-Mısrî, *Tahrîrüt-Tahbir fî Sinaati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyânî I'cazi'l-Kur'ân*, el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, Kahire 1383.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed, *es-Sahibî: fî Fıkhî'l-Luga ve Sünenü'l-Arabi fî Kelâmihâ*, thk. Mustafa Şuveynî, el-Mektebetü'l-Lugaviyyeti'l-Alemiyye, Beyrut 1963.
- İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kâhire 1972.
- İbn Hicce, Ebû'l-Mehâsin Takıyyüddin, *Hizanetü'l-Edeb ve Gayetü'l-Ereb*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 2004.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut ts..
- Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'ân ani'l-Metâin*, Dâru'n-Nahdati'l-Hadise, Beyrut 2005.
- Kazvîni, Ebû'l-Meali Celaleddin el-Hatîb, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belağa: el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, Dâru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1998.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseyinî, *Külliyât*, thk Muhammed Mısrî, Adnan Derviş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Mâturîdî, Ebû Mansur, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, thk Mecdi Baslum, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

- Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kilanî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts..
- Râzî, Fahreddin, Ebû Abdullah, *Mefâtihu'l-Ğayb/et-Tefsiru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Tahirülmevlevî, Olgun Tahir, *Edebiyat Lugatı*, nşr.haz. Kemal Edib Kürçüođlu, Âsâr-ı İlmiyye, İstanbul 1936.
- Teftazânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer, *Muhtesaru'l-Meânî*, (Kazvînî'nin Telhisü'l-Miftah üzerine yazdığı el-Mutavvel isimli şerhini ihtisar ederek yaptığı çalışmasıdır) Dâru'l-Fikr 1411.
- Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefi, *Mevsûatu Keşşafı Istilahati'l-Fünun ve'l-Ulûm*, ed. Refik el-Acem; thk. Ali Dahruc, Corc Zeynati, Abdullah Hâlidî, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1996.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiril-Kâmûs*, Kuveyt 2001.